

Сокращения, употребляемые в списке населенных мест Черниговской губернии

Вл. – владельческий (ая, ое).	Воен. – военного.
Выс. – выселок.	Г. – город.
Д – деревня.	Ж.п. – женского пола.
Казач. – казачий (я, е).	Каз. – казенный (ая, ое).
Кол. – колония.	Лес. – лесной.
Монаст. – монастырь.	М. п. – мужского пола.
Мест. – местечко.	Немец. – немецкая.
Оз. – озеро.	Почт. – почтовая.
Руч. – ручей.	Р. – река.
Рч. – речка.	Сел. – селенье.
С. – село.	Сц. – сельцо.
Слоб. – слобода.	Сосл. – сословия.
Станц. – станция.	Фабр. – фабрика.
Хут. – хутор.	

Посилання

1. Страшко В. Правила передачі тексту кириличних документів XVI– XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів: Проект. – К., 1992.
2. Штиглицов Н. Списки населенных мест Российской империи. Т. 48. Черниговская губерния. Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел. – СПб., 1866. – С.28-42.
3. <http://rapidshare.com/users/NCNVIE>
4. http://travel.org.ua/karta_list.php?id=113

Мирошниченко А.Н. Малоизвестный источник из истории Глуховщины XIX в.

Статья посвящена исследованию документа «Списки населенных мест Российской империи» 1866 г. издания, в одном из томов которого помещено описание Черниговской губернии. Среди пятнадцати уездов, входивших в губернию, важное место отведено описанию Глуховского уезда. Исследование заключается в подробном переводе данного фрагмента списка населенных мест. Проведен сравнительный анализ названий населенных пунктов с картами того периода, а также с современными картографическими материалами. Предложены пути дальнейших исследований для ученых-историков, языковедов, краеведов и т.д. Определены некоторые закономерности в расположении населенных пунктов с разнообразной хозяйственной и административной принадлежностью.

Miroshnichenko O.M. A little known source is from the history of Hlukhiv district of the XIX-th century.

The paper suggests a document “lists populated areas of the Russian Empire” 1866 publication in one of the volumes which placed the description of Chernigov Hubernica. Among the fifteen counties that were part of the province, an important place reserved described Glukhov district . Study is a detailed translation of the fragment list of populated areas. The comparative analysis of the names of localities with maps of the period, as well as with modern maps. The ways of further research to academic historians, linguists, ethnographers, etc. We derive some regularity in the distribution of settlements with a variety of economic and administrative identity.

ХУТІР КУЛІША У ВОРОНІЗЬКИХ ЛІСАХ

Краєзнавча розвідка має на меті привернути увагу до історії батьківського хутора письменника П. Куліша, вартої для створення тут всеукраїнського туристського маршруту.

У лісах неподалік Вороніжа в першій половині XIX ст. знаходився хутір батька письменника П.О. Куліша. Для Пантелеймона Олександровича батьківський хутір залишився в споминах як найрідніший «пустынний уголок, под котрым по воле Божьей взошла звезда моя» [15, 172]. Хутір під солом'яними стріхами перетворився згодом е справжню пустинь із самітним печищем під кулішевими липами, але життя на колишніх землях Кулішів не припинялося. Жив, процвітав, завмирав і знову оживав сусідній з Кулішевим хутір Семена Гукова.

Перші відомості про населення Гукового хутора маємо зі статистичного видання 1866 року «Список населенных мест по сведениям 1859 года. Черниговская губерния» [19, 35]. У ньому зазначено, що власницький хутір «Мезжеловъ (Гуковъ)» був розташований ліворуч військово-транспортної дороги з Глухова на Новгород-Сіверський, що проходила через села Собичеве, Макове, Локотки та Шостенський пороховий завод. Також у «Списку» вказана відстань від Гукова до Глухова (28 верст) та від Гукова до Собичева (8 верст). У хуторі, що мав 2 двори, проживало 46 осіб: 25 – чоловічої статі, 21 – жіночої. Можливо, що один із дворів належав Мезжелову (Мезжеловій – Мужилівській – героїні «Истории Уляны Терентьевны» П.Куліша), а другий – Семену Гукову – старому сусіду Кулішів по хутору. У найближчих до Гукова власницьких хуторах Іващенків, Гутка (Миклашевського), Каплиці (Халанського) та Теренівні проживало відповідно 2, 120, 97 та 2 чол. У наступних дореволюційних статистичних «Списках населенных мест» уже відсутні дані щодо поселень (хуторів), кількість мешканців яких була менше 10 осіб. Таких неврахованих статистикою нових малолюдних хуторів, як бачимо з карти Глухівського повіту 1860-х років, з'явилося поряд з Гуковим чимало. Зокрема на маківській дорозі, там, де нині село Гукове, щільно позначені край лісу з півночі аж чотири хутори, ще двоє – за версту з південного краю лісу, та ще п'ять – за лісом, по дорозі на Вороніж, з лівого берега Осоти. Через таку щільність на карті ці хутори й не мають назв, на відміну від інших поодиноких хуторів, як-то Іващенків, Гутка, Каплиця. Зрозуміло, що найбільший хутір (1) з довгим подвір'ям і будинком посеред нього є Мезжеловим (Гуковим), а крайній справа (2) зі сходу з двома будівлями, мабуть хатою і хлівом в малому контурі двору, – колишній Кулішів. Посеред них зображено третій хутір з більшим

подвір'ям, а ліворуч, неподалік Гукова, – четвертий, з малим двором. За переказом, в останньому хуторі до революції мешкали Князі, а в іншому – Лисиці. Ці прізвища корінних гуківців, тоді як ряд інших прізвищ їхніх довоєнних односельців Кушнірів, Павленків, Базилів, Серед, Радченків походять із хуторів своїх дідів, позначених на карті лише цяткою малого двору та літерою «Х». Зокрема Кушніри є вихідцями з найближчого до Гукова з південного краю лісу Кушнірового хутора.

У «Списку» 1892 року «Гуков» хутір мав уже три двори, але кількість мешканців становила тільки 11 осіб (7 чол., 4 жін.). З усіх сусідніх хуторів до «Списку» потрапив хутір Щигайльці з 4 дворів, де кількість мешканців перевищувала 10 осіб і становила 22 людини (11 чол., 11 жін.) [20].

У 1897 р. відбувся I Всеросійський перепис населення. На жаль, у його оприлюднених даних, включених у «Список населенних мест Черниговской губернии» [21], відсутні будь-які відомості про Гуков хутір, як і про інші хутори (зокрема Івашенків та Теробень), кількість жителів яких, мабуть, була менша за 10 осіб. З якої причини зменшилося населення Гукова, у той час як сусідній з Гуковим хутір Воронізької волості Щигайльці збільшив своє населення на дві людини і їх кількість стала становити 24 чол.? Так само і хутори Тулиголівської волості Гутка та Каплиця за минулі чотири десятиліття з 1859 року зросли населенням на чверть та наполовину з 120 до 154 та з 97 до 146 жителів відповідно.

У «Списку» 1917 р. вже є відомості про «Гуков» хутір Воронізької волості [22, 26] з 5 дворами і населенням у 33 особи. Сусідній хутір Щигайльці мав

6 дворів та 39 мешканців. У «Списку» зазначаються ще два нові хутори: перший, дуже близький до Гукова з західної сторони, хутір Павленків з двома дворами у 10 мешканців; другий, дуже близький до Щигайльців, хутір Радченків з трьома дворами у 17 мешканців. На трофейній німецькій карті 1918 року, що зберігається у Глухівському державному краєзнавчому музеї, зображено Глухівський повіт із тими ж самими хуторами, як і на карті 1860-х років. Карті відрізняються лише німецькими написами та лінією залізниці зі станціями та переїздами, зокрема з трьома залізничними будками на трьох переїздах: Верб'ївському (на Гамаліївській дорозі), Прокоповому (на Воронізькій дорозі), Гуківському (на Локотській дорозі). Останній діє й досі.

У «Списку» 1924 року хутір «Гуков» Воронізької сільради налічував 6 дворів та 29 мешканців [23, 82]. Значиться в «Списку» і хутір Павленків, але у загальному підрахунку дворів і населення з іншими ближчими до Вороніжа хуторами, як то Бардаків, Дорошенків та інших. Мабуть, ці статистичні дані дещо неповні, бо, за спогадами гуківців, уже тоді існували хутори Кушніра, Середи та Базиля, а в самому Гукові було до революції 9 хат з мешканцями на прізвища Князі та Лисиці. Хати були поблизу садиби Гука, генерала у відставці, якому належало 400 гектарів навколишньої землі. Після революції земля дісталася гуківцям, проте хазяйнували вони недовго, бо в 1922 р. в селі Миронівці, що за 15 км від Гукова, на північ за залізницею утворилася з 15 господарств незаможних селян, перша в окрузі комуна «Свет», що почала з весни обробляти «23 гектари земель, відібраних у гуківських куркулів-орендарів» [25]. Садиба Гука з гарним 2-поверховим

дерев'яним будинком, коморою й лідником у дворі, сараями за садом з фунтовками, сахарками й антонівками стала комунарівським господарством. А навпроти неї по гутянській дорозі з'явилися перші хати комунарів (нині вулиця Чапаєва з 43 будинків), які назвали своє комуністичне поселення Светом. Незабаром сюди переїхало ще кілька бідняцьких родин із сусідніх сіл Локотки та Макове.

За 1925 рік маємо повідомлення краєзнавця з Вороніжа І. Абрамова: «...від Кулішевого хутора біля містечка Вороніжа zostались тільки сліди. Збереглися тільки останки саду: старі яблуні й груші. В саду є ознаки могили над тілом Олександра Андрійовича Куліша – батька П.О. Куліша. Воронізький гурток краєзнавства торік літом зробив ограду навколо цієї могили» [11, 72].

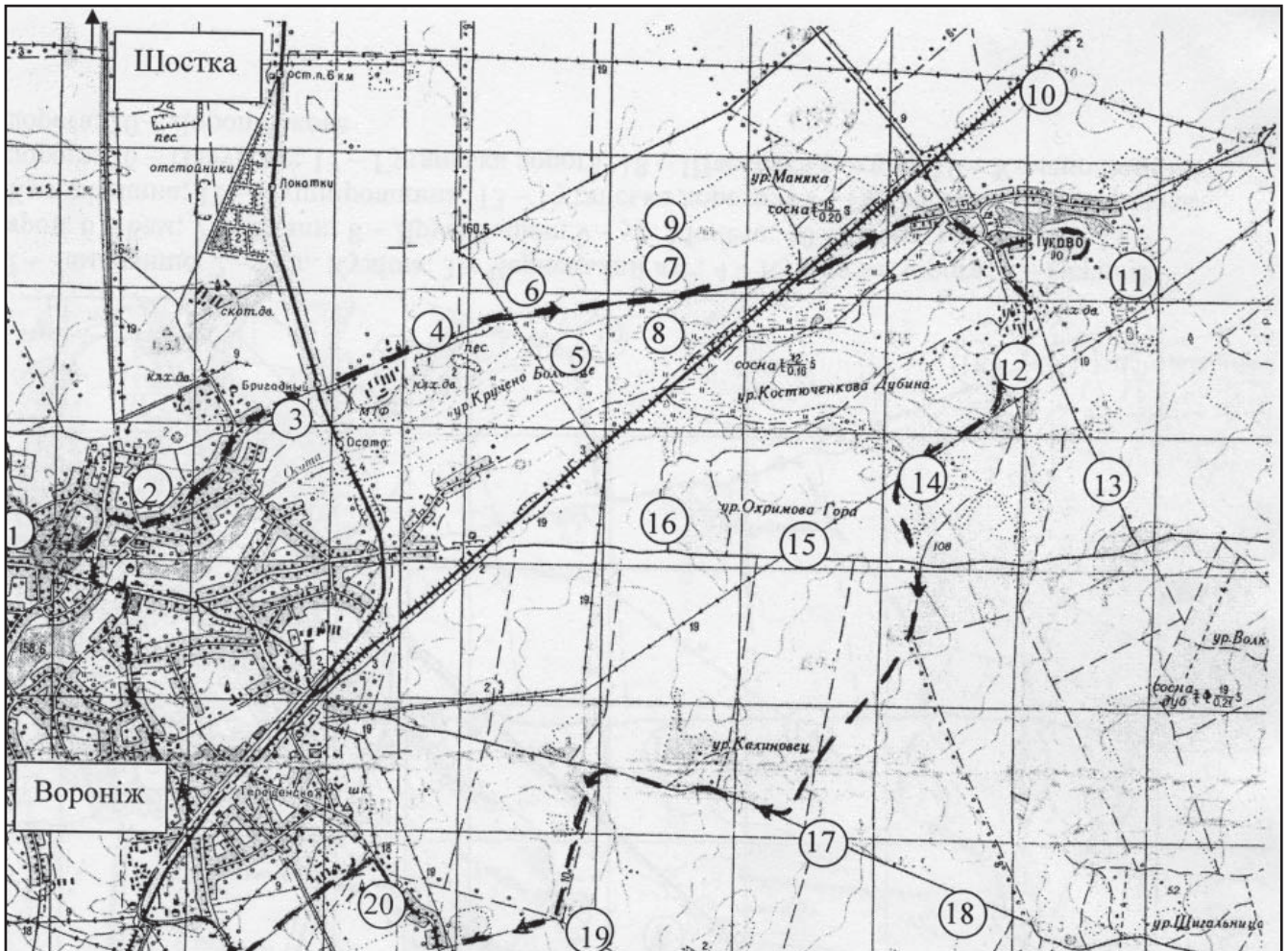
У 1927 р. археолог І.С. Абрамов у статті «Літописний Вороніж на Чернігівщині» згадує Гуков хутір вже з археологічної причини: біля нього донедавна можна було нарахувати до 25 могил (курганів) сіверян. У сусідньому Павленковому хуторі було 5 могил та ще 2 біля нього. У 1920-ті роки майже всі могили розорали [1, 462]. Останні гуківські кургани зникли по утворенню в Гуковому в 1929 р. на основі першої в районі комуни першого в районі колгоспу, що швидко почав збільшувати свої посівні площі. Під освоєння пішли верхів'я Осоти, починаючи з Костюченкової дубини на заході до Монашенських дубів на сході та до Кушнірового хутора на півдні, де на місці дубини звели колгоспні ферми. У хуторі Свет одразу освітлішало, ніби день став довшим. У 1930-х роках до безлісного Свету, як до світла нового колгоспного життя, примусово переселили з лісу хуторян з Павленкового, Кушнірового, Базилькова (Говорунова), Серединного, Радченкового, Щигайльців, а їхні землі долучили до колгоспних. Перевезені з хуторів хати розмістили вулицею Октябрю – широкою, як проспект, з великим піщаним майданом по маківській дорозі (нині на ній 51 гуківська хата). За споминами гуківців, на цій дорозі раніше стояла на відлюдді під сивими вербами біля криниці лише одна хата Лисиць, а навпроти, в сріблястій Осочині, вище під липами стояв дубовий хрест на могилі якогось письменника Куліша, що лікувався «у Вінниці», а вже потім, після лікування, «вун (Куліш) сидів на липі, дивився навкруги й писав стихи, впав і помер». Ще пам'ятають, як щорік із довоєнних часів гуляли «на Октябрську» всім колгоспом неподалік лип на Кулішівщині (Спасовому), де клин старих Монашенських дубів вривався в Осочину навпроти хати похмурого пасічника Спасака.

Напередодні війни світський колгосп ім. Чапаєва вже мав 638 гектарів посівної площі. У хуторі Свет було 75 хат на 2-х вулицях Чапаєва та Октябрю., працювала нова 4-х класна школа по вул. Чапаєва. У вересні 1941 р. німці розмістили тут свій штаб.

За окупації відновилася стара назва Гукова хутора, вона й залишилася після війни. У листопаді 1947 р. гуківці та й увесь Шосткинський район урочисто відзначали 25-річчя створення першої в окрузі комуни «Свет». Пам'ятають у Гукові, що на свято завітав і нащадок генерала Гука Микола, якийсь начальник у Києві на залізниці. Не забули, що в революцію 1905 року бандити вирізали червненого ранку всю родину Гука, але якимось дивом залишився живим малюк Микола, бо в цей час був з нянею в бесідці біля кринички [7]. У 1949 р. в Гукові зробили з озера великий ставок, загативши воду з криничних джерел, водночас вирвали землю під поле у Осочині – товстелезних осик, що впритул підходили до колишнього хутора Куліша, зрізали залишки Монашенської дубини біля Кулішівщини й засадили лісом цей піщаний клин між гуківським й маківськими полями. Щорік у хуторі будувалася нова хата, і вже у 1952 р. їх нараховувалося 83 [26]. Незабаром, після об'єднання (укрупнення) у 1954 р. Гамаліївської та Маківської сільрад в одну Маківську сільраду, Гуков хутір став зватися селом Гуковим [8]. У 50-х роках на швидкому шляху до комунізму з новим головою колгоспу, чапліївцем Григором Петровичем Пукалом, остаточно по-чапаєвськи гуківці покінчили з минулим: розібрали підгнилий будинок Гука та розорали Кулішеву могилу, яка заважала тракторам, заодно й спиляли віковий дуб, що ріс біля неї [5, 7]. На родючій Осочині сіяли буряк, щорік виорюючи цеглу на місці печища Кулішевого хутора.

Подорож Кулішівкою

У 1959 р. воронізький археолог І.С. Абрамов опублікував в шосткинській газеті «Зоря» статтю «По маршрутах юних туристів», у якій заохочував юних краєзнавців «прослідкувати за верхів'ям річки Осоти, яка починається за х. Гуковим» [4]. Стаття може бути використана при розробці туристичного маршруту з воронізького Замковища до Гукового, точніше до Кулішевого хутора (8 км), до якого Абрамов пропонував здійснювати влітку учнівські екскурсії ще у своїй давнішій газетній публікації за 1946 рік [3]. Безумовно, туристський маршрут має починатися від тисячолітнього Великого валу Замковища (1), від меморіальної дошки Кулішеві, встановленої до 190-ї річниці від дня народження письменника 8 серпня 2009 р. на будинку районної бібліотеки. В 1970-ті роки бібліотека була прибудована до старої дореволюційної Гудимової школи на Садовій вулиці, що йде навколо валу. Нею повертаємо ліворуч на шосткинський шлях (вул. Карла Маркса), який пеперетинає яр – колишню захисну для Замковища річку Гудимівку, і йде під гору, маючи за чверть км відтинок праворуч (2). Це і є вулиця Куліша (до 25 червня 2009 р. вулиця мала назву 25 років Жовтня). Вона починається з почорнілої за століття найстарішої в селищі хати

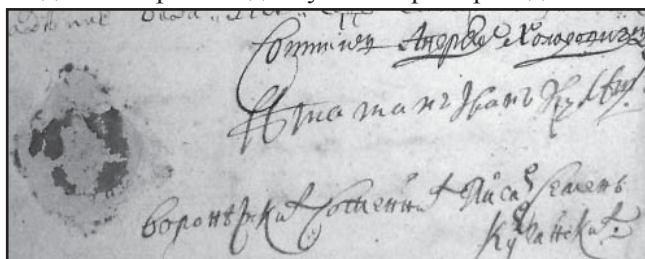
Шкуру (буд. № 1), можливого житла нащадків сестри батька П. Куліша, яка «віддалася за Осипа Шкуру» [2, 47]. Садиба з хатою на цьому кутку вулиці позначена ще на карті Вороніжа 1860-х років. За хатою під вільним дубом на пагорбі, за словами Абрамова, були колись древні дохристиянські могили, зокрема поряд на садибі Герасименка (вул. Карла Маркса, 20) навіть було «знайдено поховання людини з конем» [5]. Мабуть, ця могила належала якомусь князю або багатому воїну. У наш час там пробурювали свердловину під воду, й одразу з невеликої глибини в піску були підняті людські черепи, а вже потім йшла глина до самої води. До речі, неподалік Герасименків жив у будинку № 24 Іван Спиридонович Абрамов (1874-1960) разом із родиною свого брата Дениса, де й помер на 86 році життя. У сучасному будинку, обкладеному білою цеглою, живуть його родичі. Нинішня півторакілометрова Кулішева вулиця від самого початку бере вправо і вниз до «Куреня-Кулішівки» – саме так у довоєнні роки назався цей куток Тросвящини [17, 64]. Проте забудувувати вороніжці звуть Кулішівку по-народному Муховкою. Начебто й мух тут не більше ніж деінде, тож кажуть, що в урочищі протікав ручай Муховка. Ще, нібито, було декілька обкладених мохом могилок москалів, які

після побиття шведів під Полтавою сторожували воронізьких козаків, живучи по їхніх хатах. Десь на Кулішівщині «на улиці ідучій к Янполю», був військовий двір, придбаний за указом гетьмана Данила Апостола у 1729 р. для потреб артилерії [24]. Був на Мухівці і цвинтар, навіть зберігся у колодязного журавля гранітний надгробок з викарбованим прізвиськом небіжчика: «Дворянин Ігнатий Максиміліанович Сенкевич» (подейкують, що це генерал). Цвинтар знаходився біля церкви Трьох Святих, а дещо далі від неї і праворуч від дороги було господарство Кулішів чи якихось воронізьких родичів відомого письменника [17, 64]. На садибі Кулішів у 1930-х роках розміщався колгосп ім. П. Куліша, а потім його перенесли на нову садибу в поле, що наприкінці Кулішівки, «залишаючи старий осідок в Кулішеві садибі недоторканим». Зі спогадів Г. Сірика, який навесні 1937 р. кілька днів мешкав у Кулішеві садибі, маємо згадку про неї: «Господарські будівлі – хліви, стайні, комори були збудовані над вулицею як в давно осілих заможних вороніжців. В'їзд у двір – через міцні ворота під повіткою. Двокімнатна хата з сіними та коморою через подвір'я в садкові покрита бляхою» [18, 411]. Колгосп Куліша перейменували на «Октябрю» ще у старій садибі мабуть після

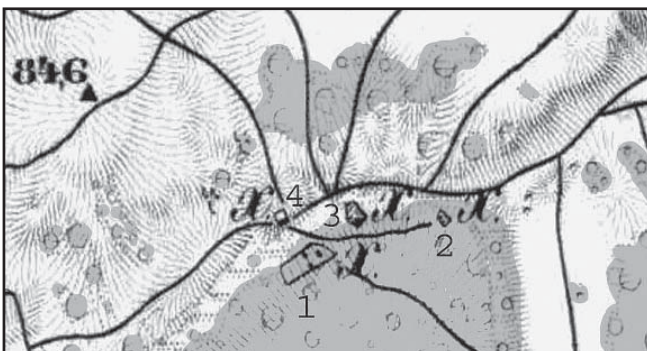
Годомору 1932-1933 років. Загалом і вся Тросвящина була у 1937 р. перейменована з нагоди річниці революції у куток «20-летия Октября». Археолог І. Абрамов вважав, що будинок Кулішів знаходився там, «де і зараз проходить дорога зі старою назвою «Кулішівка» [3]. Таку назву селяни вже не пам'ятають, хоча пригадують свою вулицю як важливу Гуківську дорогу, бо майже всі вороніжці їздили нею в 30-х роках минулого століття до найпершого в окрузі постійно діючого від електрики млина в гуківському колгоспі. Порівнюючи карту Вороніжа 1860-х років з сучасною, бачимо, що забудова Кулішівки закінчувалася півтора століття тому на садибі 91 будинку, тобто не існувало ще хат до роздоріжжя: вліво – в поле (потім до колгоспу «Октябрь»), вправо – в бік луку до Гукова. Також бачимо на сучасній карті суцільну лінію забудови правої сторони Комсомольської вулиці на місці трьох окремих кварталів дворів із провулками до стрічки річки Осоти, яка тепер має за високим очеретом Пішевцового ставу величезне Воронізьке море, утворене ще до революції Терещенківською цукроварнею як заводський став-відстійник води після миття й переробки буряків. У 1991 р. на вул. 25 років Жовтня (біля будинку № 12) з чотирьох дубків спорудили незграбну альтанку, тим самим відновивши пам'ять про місце знаходження знищеної в довоєнні роки церкви Трьох Святих, де на другий день від народження 27 липня 1819 р. хрестили П. Куліша (8 серпня за нов. ст.). Індустріальний краєвид зі святого місця на остиглу трубу котельної цукрозаводу над куполами дерев підсилив білений синьою приватний магазин, що примостився нижче під деревами неподалік альтанки, прозваний вороніжцями «синім туманом», бо є в ньому і горілка, й місце для тих гульвіс, які завжди прагнуть туману, навіть посеред дня, не дочікуючись вечора або ж місячної ночі, коли можна було, як до революції, разом з юрбою потрапити в згаданий Кулішем в «Огненному змій» оманливий «чарівний світ, де немає злиднів і тягарців, все чудесне й ясне» [12, 125]. Чи не в синьо-червоному більшовицькому тумані перебувала вся Тросвящина, коли спостерігала за руйнуванням своєї святині у 1932 році [16, 223]? Церква була велична, як Володимирський собор у Києві, хоча й менша за розміром. На карті 1860-х років бачимо одразу за хрестом (1) по Кулішевій дорозі праворуч чотири квартали дворів із провулками. Перший з них починався ще до роздоріжжя Кулішевої дороги (магазин буд. № 24 – початок вул. Матросова) і йшов прямо до існуючого донині генеральського двоповерхового будинку (Іваненків?) над лугом (пров. Комсомольській, 16). Другий провулок (вул. Комсомольська) теж збігав до луку, а третій (пров. Матросова, вул. Чапаєва) – до Головеньківської греблі. Саме в першому кварталі, об'єднаному нині

з другим, мабуть, і була садиба Куліша (буд. №№ 16-18), згодом поділена між дітьми старшого брата Миколи. На сьогодні ніхто з Кулішів на однойменній вулиці не проживає. Наразі у Воронежі залишився лише один 70-річний чоловік на прізвище Куліш та ще троє жінок такого ж пенсійного віку на прізвище Кулеш. До речі, прадід Куліша, отаман воронізький Іван Куліш, підписувався в купчих 1762 р. на придбання Генеральною артилерією земель для «Шостянского» порохового заводу у козачки Онисії Колодки та козака Опанаса Шкури прізвищем через м'яке «є», яке ближче за вимовою до «і». Оригінали купчих, що знаходяться у Центральному державному історичному архіві у м. Києві, у 2010 р. виявлені науковцем Шосткинського державного краєзнавчого музею Миколою Герасимовичем Кокшайкіним [24, арк. 26, 28 зв.]. Старі люди Муховки називають Кулішевою родичкою Лїду Новичку, хата якої стоїть якраз навпроти альтанки. Справді, за розвідками І. Абрамова 1931 р. виходить, що одна з сестер батька П. Куліша була одружена «з якимось Новіком... Син Новіка – Грицько проживав у Воронежі на урочищі «Кулішівщина» [3, 47]. Усе змінилося за два століття на Тросвящині, окрім однієї піщаної, добре битої вуличної дороги Кулішівки, якою «від початку косовиці й медозбору» переїжджали всі домочадці воронізької садиби Куліша до хутора, у пасіку. Хутір був для «отця», за висловом сина, наче «Січ запорозька» [14, 100]. Там, за Осотою, була пустинь і тяжка праця. Кулішівка виводить до Чернацького луку (3), що раніше належав Гамаліївському жіночому монастирю. У широкому лузі, як запримітив Абрамов, «трапляються древні черепки, що розповідають про життя минулого». Звідки ці уламки глиняного посуду, як не з Гострої Могили, згаданої в розповіді Куліша про пригоди козака

Бурдюга в Зелену неділю, коли той оминув її по дорозі до свого хутора [12, 308]? Очевидно за століття могили розорали або ж зрівняли під час будівництва залізниці, що пролягла на Шостку в 1890-х роках. Але в час написання Кулішем твору вона ще була гострою. За переказами, цих могил-курганів було чимало, бо й досі трапляються орнаментовані уламки посуду у чистому лузі біля колишньої Монашенської греблі й млина, що діяв на місці високого залізничного мосту через Осоту. За залізницею на Шостку, за колишньою Дубиною, що праворуч Кулішевої дороги (4) з руїнами ферм колгоспу Леніна, було в роки Абрамова «так зване загадкове Кручене болітце, цікаве в геологічному і археологічному відношеннях. Існує фантастичне народне повір'я, ніби тут провалився хутір. До речі, детальний сюжет про це розроблено у відомій опері «Град Кітеж». В глибоких пісках тут іноді знаходять мідні речі» [4]. Схожу легенду розповідають у Глухові щодо озера Покійне у верхів'ях Есмані, що за 8 кілометрів на схід від Гукова. Зниклий хутір на Осоті та його підземну церкву, де начебто у великі свята правлять службу, почали викопувати у безбожні 30-ті роки добувачі торфу, які рили ямки в лузі всюди, де чули із глибин під торфом дзвін, чимось схожий із стукотінням коліс далеких потягів від хутора Михайлівського. Потім колгоспники в 70-х роках, розробляючи кар'єр в глибоких пісках біля Крученого болітця, прикладали вуха до землі. Пісок пішов на будівництво молочнотоварної ферми неподалік, у Дубині. У 80-х роках кар'єр значно поглибили будівельники підстанції високовольтної лінії та дороги до неї. У 90-ті роки колгосп почав вивозити торф злугу на поля. Спаплюжена місцевість з новоутвореними безторфовими болітцями, мілким ставком, ледаченькою греблею і височезними опорами ЛЕП зветься вороніжцями Бамом (5), а півторакілометровий відрізок Кулішевої дороги з твердим покриттям від кінця вулиці 25 років Жовтня (буд. № 84) по старій Севській (Ямпольській) дорозі через залізничний переїзд до підстанції біля Крученого болітця зветься Чорнобильським. Інколи можна почути, що дорога, збудована у 1986 р. з радіаційного щебеню на піску з Крученого болітця, має провалитися й шезнути, як шезли колгоспні ферми біля болітця. Недарма переказують, що

скільки раніше люди не будувалися біля Крученого болітця, то все провалювалося під землю. Однак мальовничі переліски, луги й болітця уздовж Кулішевої дороги залишаються привабливими для відпочинку й нерозгаданими, як за Абрамова, а ще раніш – і за Куліша. Зберігся, як стометровий коридор ЛЕП, нічийний сінокіс, підтоплений водами першого ярка (6), що такий схожий своїми схилами на ночви, які зветься в Куліша за іменем власника Кривоносими [12, 308]. Через століття І. Абрамов у своїх краєзнавчих розшуках назве їх Бойковими ночвами [3, 48], а ще через два століття вони стануть нічийними. Дещо сухіший та ширший сінокіс на другому ярку (7), що майже за кілометр від першого по Кулішевій дорозі. Праворуч від дороги проглядається острів посеред болотистої місцевості, що зветься Штанами (8) – місце злуки Осоти з Павленковим ярком, колишньою її лівою притокою. Місцевість ліворуч дороги зветься Монета (9). За переказом локотчан, люди знаходили по дорозі уздовж яру давні монети. За Кривоносими ночвами мав починатися ліс козака Бурдюга, вірогідно ліс батька Куліша. Останній раз проїжджав 26 річний письменник цією дорогою в середині грудня 1846 р., щоби відвідати тяжко хворого батька [15, 134]. Невдовзі, 8 січня 1847 р., Олександр Андрійович помер на 66 році життя. Половина (15 з 30 десятин) хутірської землі, ліс, оранка та сінокоси при дорозі на село Макове дісталися у спадок молодшому синові Панюші, який довірив їх хутірському сусіду Семену Гукову. Куліш мав намір відвідувати хутір, а то й переселитися туди на старість, але змушений був у 1856 р. остаточо продати через суд хутірську землю, щоби погасити борги за друк своїх творів «Україна» та «Михайло Чарнышенко». Купив землю у Глухівського суду урядник з Шостки Рябцев [11, 72]. Він, мабуть, і розпродав її місцевим селянам, як-то сталося стосовно іншої частини батьківського спадку, згаданої Абрамовим у своїх розшуках [2, 47]. Тому й бачимо на карті 1860-х років ще два можливих хутори Лисиці (3) та Князя (4) на Кулішевій землі при дорозі з Макова на Вороніж. Стару Кулішеву дорогу, яка від Крученого болітця йшла лісками з сінокосами уздовж Осоти, перетнула в 1890-х роках Київська залізниця. Прокопів переїзд на Кулішевій дорозі, що діяв до побудови другої колії залізниці в 1950-х роках, був за півкілометра до Гуківського переїзду. Там і має знаходитись для київських електричок зупинка «Хутір Куліша», а не та пустинна й занеаяна платформа «560-й кілометр» на високому насипу над заростями вільхи, та ще й за версту від Гукова лісом. Унаслідок залізничної перепони, Кулішева дорога повертає вліво і йде уздовж колії до гуківського переїзду. Значно краща дорога до Гукова пролягає від Крученого болітця, від підстанції по старій дорозі на Севськ, що проходила на півверсти

південніше й далі по схилу пагорба, понад урочищем Маняка. Нинішня дорога оббігає вище полем ліс урочища Маняка, де у війну, за переказами, була землянка мадярів, які охороняли залізницю. Цей шлях виводить пагорбом на локотську дорогу. На височині, праворуч біля лісу, донедавна стояла дерев'яна сигнальна вишка для польового літовища, й чимало хутірських дітей побувало на ній, але віршів не складали, бо знали про наслідки «кулішевого» падіння з липи. З цього другого від Шостки пагорба німецькі танки 27 серпня 1941 р. розстріляли потяг з обладнанням порохового заводу «Дев'ятки» та саперами, які залишали заміновані шосткинські підприємства. Загиблих поховали в кількох могилах по обидві сторони залізниці, а поранених розмістили в клубі та по хатах. Розкидані навколо потягу гвинтівки, гранати й навіть міни розтягли по схованках гуківці. У повоєнний час могили ліворуч від залізниці потрапили під нову, другу колію, а праворуч збереглася лише одна, огорожена, під дротами ЛЕП. Дальня, що була в полі, неподалік шведської могили (10) в ліску, загубилась. Гуківці з року в рік доглядали ці могили та покладали до них квіти.

Гладкою Локотківською дорогою потрапляємо через гінку хвоїну за переїздом до Гукова, потім йдемо вниз по вул. Чапаєва, за ярком колишньої Осоти праворуч бачимо колодязь якраз на місці джерельної криниці, з якої ще півстоліття тому витікав ручай, а вище, за споминами гуківців, стояв двоповерховий будинок «генерала Гука». Місце колишньої садиби примітне трьома старими липами за блідо-рожевим магазином «Родничек». Ось і все, що залишилося від «панського селища, хуторського ж таки, та пишноватого. Жила в тому хуторі Уляна Терентьовна Мужилівська» [14, 100]. Сьогоднішню вул. Чапаєва «прикрашають» з брежнєвських років скляно-цегляний магазин та дерев'яний медпункт, зібраний з решток гуківського будинку в 1950-х роках. Ліворуч від магазину й медпункту йде провулок (нині Куліша) десятьма хатами по старій Кулішевій дорозі, якою виходимо понад ставом до Осичини, до Кулішівщини, до місця колишнього хутора Куліша під осокорами (11). У хуторі, як нагадує Абрамов у газетній публікації 1946 року, «в давні часи жили батьки знаменитого українського письменника П.О. Куліша. Письменник провів свої дитячі роки в хуторі. Будинок і хлів були оточені фруктовим садом, від якого залишились здичавілі яблуні й липи» [3]. Біля алеї, від якої залишилося чотири старезні липи, у 2005 р. був установлений примітний пам'ятний знак – дзвін.

Зворотний маршрут від Кулішевого хутора до Вороніжа повертає на південь Гутянською дорогою (13) повз глинище до спустілих споруд колгоспу на пагорбі. Звідти беремо праворуч уздовж занедбаного колгоспного саду до гіллястих лип колишнього

Кушнірового хутора (12), що здається нам дещо знайомим з опису околиць «Хутора Маковка», повісті Куліша. Справді, споглядання з верхівки пагорба на «плавний розмах» поліського краєвиду поволі надає сил для завершальної подорожі краєм витоків Осоти.

У заповідному лісі за Кушніровщиною Павленкова дорога збігає до ярка і ставка, улюбленого втаємниченого місця відпочинку гуківців, що поблизу заростей саду й кленів Павленкового хутора (14), де й досі збереглися в густому лісі за Дворищем хоча й розкопані, але дуже цінні для історії краю невеличкі кургани слов'ян-сіверян. Павленковий ліс Гуковщини перетинає стара Березова (Глухівська) дорога (15), що на виході з лісу рівняється на св. Михайлівську церкву, яка біліє несподівано близько над полями ліворуч Охримової гори, де «при оранці був знайдений добре відшліфований камінний молоток неолітичного періоду» [4]. Ще чимало цінних археологічних пам'яток зберігає в собі й лісове Павукове урочище (16) неподалік лисої Охримової гори. Березова дорога відома також під назвою «Сталінський шлях» з тієї причини, що по ньому з 1930-х років почали підводами з портретами Сталіна та з червоними прапорами попереду кожного обозу урочище возити буряки з глухівських колгоспів до Воронізького цукрозаводу. Перетнувши занедбаний «Сталінський шлях», підіймаємося ліворуч польовою дорогою до лісосмуги берізок поперек вододілу між Есманню і Осотою. Від Вовкового урочища на сході до Дорошенкового хутора на заході він остаточно позбавлений у 30-ті роки залишків дубових пралісів біля воронізьких хуторів. З рівного поля розгортається приховане раніше безкрайне видовище мовчазних воронізьких лісів – «Боянської Русі» Куліша. Де ж, як не з цієї височини «розлилася кривцею» сіверська душа Куліша по рідному краю від Есмані до Десни-Дунаю? Ось там, далеко-далеко на півдні, де в пониззі Емані чорніє смуга Липини, Абрамов сподівався віднайти літописний Липецьк [1, 467]. А ось тут, праворуч за найближчим лісом, де «сиплять надуті вітром сосни» над багnistим урочищем Калиновець, мав переховуватися в 1284 р. від татар Липецький князь Святослав. Посеред них, на південному заході, спадає родючим полем униз урочище Щигальниця. Там, «за народним повір'ям, була битва росіян і загонів шведського короля Карла XII в 1708 році» [4]. Навіть походження назви Щигальня гуківці пояснюють від старої забутої вже назви Зтягалище як місця, куди зтягували забитих у сутичці шведів [7]. За переказами, у Радченковому хуторі була якась шведська могила (18), яку століттями доглядали хуторяни, хоча, можливо, вона залишилася з 363 року, коли відбулася битва з готами у Воронженці з «Велесової книги» [27, 15, 154]. Від Щигальниці праворуч гутянської дороги (17) здіймається ліс

на Кам'яну гору, де в урочищі Камінь, званому ще Кулішем, було «зарито з давніх-давен великий скарб, завалений величезним каменем» [13, 298]. Настільки великим, що після його підриву одним заповзятим вороніжцем, сучасником Абрамова, валунну жорстку вивозили залізницею до Конотопа, і вона ще й дала прибуток шукачу скарбу. Але й потім ще «довго й даремно шукали на цьому місці таємничий скарб деякі вороніжці» [2, 50]. Білий камінь-пісковик як справжнє багатство почав видобувати в урочищі Забіловщина ще за життя Куліша генерал Гербель із москалями Шостенського порохового заводу, а потім до видобутку в каменоломнях на колишніх землях поміщика Забіли долучився мільйонер Терещенко. Він і залишив відомі всім вороніжцям глибокі Терещенківські каменоломні. В них у Велику Вітчизняну війну 1941 р. переховувався Шосткинський загін партизанів. На сході, в Слоутських лісах, 21 листопада того ж року, шосткинські й харківські партизани в жорстокому бою билися з німцями.

Дорога вододілом йде до липняку Калинівця, що мав надзвичайно смачну воду в своєму глибокому колодязі під дубами біля хутора, званого ще за надзвичайно цілющі трави в лузі, по які приходили щорік на Купала вороніжці. Далі за Охримовим ярком від Калинівця ліворуч захищена лісосмугою дорога перетинає Каменоломську (Крутишинську) дорогу (19), за якою ґрунтівка вибігає до асфальту. Уже з неї проглядається бунтівний «зłodийський шлях», що блукає ліворуч між лісом і полем в пошуках прихованого Гаркушею скарбу під великим каменем неподалік хутора козака Бардака якраз там, де нині Дорошенківська вулиця (20) Вороніжа на Глухівській дорозі – Ромодані [10]. Цим Ромоданом по Соколотальній дубині приїжджав 1782 р. у Вороніж гайдамака Гаркуша, щоби позбавити грошей найбагатшу людину краю Матвія Холодовича та роздати їх бідним.

Нам, нащадкам неосяжної духовної спадщини Куліша, потрібно хоча б раз у житті осилити польову Кулішеву дорогу до Гукова або ж пройти понад літописними Воронізькими лісами до хутора Куліша. Тоді Гуків хутір матиме велике туристське майбутнє, як «Січі запорозької» Кулішів. А всім 110 гуківцям, що їх залишилося в селі, не треба марно сподіватися з старих пліток 90-х років, що ось-ось прибуде з Америки нащадок генерала Гука й поверне свої мальовничі землі, що облогуєть вже друге десятиліття, й дасть їм раду.

Посилання

1. Абрамов І.С. Літописний Вороніж на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану Академіка Д.І. Багалія. – К., 1927. – С. 462-463.
2. Абрамов І.С. Розшуки про П.О. Куліша й його батьківщину // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. – К., 1931. – С. 45-51.

3. Абрамов І. Де ми побуваємо влітку // Зоря. – 1946. – 6 червня.
4. Абрамов І. По маршруту юних туристів // Шостка. – 1959. – 29 квітня.
5. Абрамов І. Воронізькі кургани – пам'ятники старовини // Зоря. – 1959. – 31 травня.
6. Андреев Н. Где жили предки П.А. Кулеша // Советское Полесье. – 1989. – 12 сентября.
7. Боковенко З.А. Село Гукове – мала батьківщина П.Куліша // Полісся. – 2010. – 10 лютого.
8. Державний архів Сумської області, ф. Р-2196, оп. 8, спр. 27, арк. 17, 19.
9. Куліш П. Твори. – К., 1994. – Т. 1.
10. Литвинова П. Еще о старинных трактах или дорогах в Южной России // Киевская Старина. – 1883. – №3. – с. 682 – 683.
11. Нахлік С. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – К., 2007.
12. Огненний змії. Фантаст. Твори укр.. письменників XIX ст. / Упоряд. Ю.П. Винничука. – К., 1990.
13. Огняний змії. Українська готична проза XIX ст. / Упоряд. Ю.П. Винничука. – Львів, 2006.
14. Пантелеймон Куліш. Моє життя. / Упоряд. О. Шокало. – Київ., 2005.
15. Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. Листи. – Т. I: 1841-1850 / Упоряд. О. Федорук. – К.:Критика, 2005.
16. Сірик Г. Факти і події для майбутньої історії Сіверщини. – Торонто, 1975, – 224 с.
17. Сірик Г. Вороніж та його околиці. – Торонто, 1989. – 140 с.
18. Сірик Г. Під сонцем обездолених. – Київ, 1993. – 468 с.
19. Список населенных мест по сведениям 1859. – СПб., 1866.
20. Список населенных мест Черниговской губернии имеющих не менее 10 жителей по данным 1892 года. – Чернигов, 1892.
21. Список населенных мест Черниговской губернии 1897 г.
22. Список селений и городов Черниговской губернии по уездам и волостям. – изд. 2-е. – Чернигов, 1919.
23. Список населенных мест Черниговской губернии 1924 г. – Чернигов, 1924.
24. Центральний державний історичний архів України у м.Києві, ф.580, оп. 1., спр. 2082., арк. 239.
25. Черкай Т. 25 років сталінським шляхом // Зоря, Шостка. – 1947. – 25 листопада.
26. Черкай Т. Розквіта земля колгоспна // Зоря, Шостка. – 1952. – 7 листопада.
27. Яценко Б. Велесова книга. – К., 2004.

Кириевский В.Д. Хутор Кулиша в Воронежских лесах
Краеведческая разведка имеет цель привлечь внимание к истории отцовского хутора писателя П. Кулиша, стоящая того, чтобы создать здесь всеукраинский туристический маршрут.

Kyryiev's'kyi V.D. Kulish's farmstead at voronezh forests
The ethnography investigation has an aim to pay attention to the history of fatherly's country-seat of writer P. Kulish. It is noteworthy to make an allukrainian trail rout.